

HOZIRGI KUN KOGNITIV LINGVISTIKASINING TAVSIFI TADQIQOTNING XUSUSIYAT VA PRINSIPLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10070941>

Ahmedova Feruza Asrorovna

*Samarqand Davlat Chet tillari Instituti
katta o'qituvchisi.*

Annotatsiya

Ushbu maqolada, hozirgi kun kognitiv lingvistikaning tavsifi tadqiqotning xususiyatlar va prinsiplari haqida fikr va mulohazalar yuritiladi. Kognitiv tilshunoslik tilni inson idrokining aksi sifatida o'rganadi. Ko'pincha rasmiy tuzilmalarga e'tibor qaratadigan tilshunoslikka an'anaviy yondashuvlardan farqli o'laroq, kognitiv tilshunoslik tilni ishlab chiqarish va tushunish ortidagi aqliy jarayonlarni ta'kidlaydi. Ushbu sohadagi tadqiqotchilar til va fikr o'rtasidagi murakkab aloqalarni ochish uchun prototiplar, kontseptual metafora va aqliy tasvir kabi tushunchalarni o'rganadilar.

Kalit so'zlar

kognitiv lingvistika, tadqiqotlar, kontseptual metafora, protiplar, an'anaviy yondashuv, tilshunoslik, grammatik konstruktsiya, grammatika.

Kognitiv tilshunoslikning Markaziy tamoyillaridan biri bu timsol tushunchasidir. Ushbu tamoyil bizning mavhum tushunchalarni tushunishimiz hissiy va motorli tajribalarimizdan kelib chiqqanligini tasdiqlaydi. Masalan, biz ko'pincha vaqt haqida fazoviy ma'noda gaplashamiz (masalan, "eng yaxshisi bizdan oldinda"), tilning metaforik tabiatini ta'kidlab. Kognitiv tilshunoslarning ta'kidlashicha, bu metaforik iboralar shunchaki lingvistik g'alati emas, balki ongimiz mavhum g'oyalarni kontseptsiyalashning asosiy usulini aks ettiradi.

Zamonaviy kognitiv tilshunoslikda grammatik konstruktsiyalarning ahamiyatini ta'kidlaydigan yondashuv-qurilish grammatikasiga e'tibor qaratildi. Konstruktsiyalar oddiy fe'l iboralaridan murakkab jumla tuzilmalariga qadar bo'lishi mumkin bo'lgan shakl ma'noli juftliklardir. Ushbu konstruktsiyalarni tahlil qilib, tadqiqotchilar til foydalanuvchilari kontekstda qanday ma'no yaratishi haqida tushunchaga ega bo'ladilar. Qurilish grammatikasi tilni foydalanish naqshlari va kognitiv jarayonlar asosida shakllangan dinamik, moslashuvchan tizim sifatida o'rganish uchun kuchli asos yaratadi.

Til inson bilishining asosiy jihati sifatida azaldan olimlar va tilshunoslarni maftun etib kelgan. Tilni tushunishning turli xil yondashuvlari orasida kognitiv tilshunoslik til va inson ongi o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganadigan keng qamrovli asos sifatida ajralib turadi. Psixologiya, tilshunoslik va kognitiv fanga asoslangan ushbu fanlararo soha til bizning fikrlarimiz, in'ikoslarimiz va tajribalarimizni qanday shakllantirishi va aks ettirishi haqida chuqur ma'lumot beradi.

Kognitiv tilshunoslikning asosiy tushunchalaridan biri konseptual metafora tushunchasidir. Tilshunoslar Jorj Lakoff va Mark Jonson tomonidan kiritilgan bu g'oya mavhum tushunchalar ko'pincha aniqroq va tanish tajribalar nuqtai nazaridan tushuniladi va ifodalanadi. Misol uchun, "vaqt - bu pul" metaforasi vaqtni qimmatli manba, pul bilan bog'liq kundalik tajribamizga asoslangan tushuncha sifatida kontseptsiyalaydi. Bundan tashqari, kognitiv tilshunoslik hissiy va vosita tajribalarimizda takrorlanadigan naqshlar bo'lgan tasvir sxemalarining ahamiyatini ta'kidlaydi. Ushbu sxemalar mavhum fikr va tilning qurilish bloklari bo'lib xizmat qiladi, asosiy, mujassamlangan tajribalar orqali murakkab tushunchalarni tushunish uchun asos yaratadi.

Kognitiv tilshunoslik turli madaniyatlar va kontekstlarda tillarning xilma-xilligi va tildan foydalanishni qamrab oladi. Ushbu sohadagi tadqiqotchilar kognitiv jarayonlar turli xil lingvistik hodisalarda, shu jumladan dialektlarda, til o'zgarishida va ko'p tilliizmida qanday namoyon bo'lishini o'rganadilar. Bundan tashqari, raqamli aloqa paydo bo'lishi bilan kognitiv tilshunoslar ma'no va aloqa strategiyasini shakllantirishda imo-ishoralar va emojilar kabi og'zaki va og'zaki bo'lmagan elementlarning o'zaro ta'sirini o'rganadilar.

Kognitiv tilshunoslik turli sohalarda, jumladan, ta'lim, sun'iy intellekt va tillarni o'qitishda amaliy qo'llanmalarga ega. Odamlar tilni qanday egallashlari va qayta ishlashlarini tushunib, o'qituvchilar o'qitishning yanada samarali usullarini ishlab chiqishlari mumkin. Bundan tashqari, kognitiv tilshunoslik chatbotlar, tilni tarjima qilish vositalari va boshqa sun'iy intellektga asoslangan dasturlarning imkoniyatlarini oshirib, tabiiy tilni qayta ishlash algoritmlari dizayni haqida ma'lumot beradi.

Kognitiv tilshunoslikning markaziy qoidasi bo'lgan mujassamlashgan bilish bizning jismoniy tajribamiz va dunyo bilan o'zaro ta'sirlarimiz aqliy tasavvurlarimiz va lingvistik iboralarimizni chuqur shakllantiradi, deb ta'kidlaydi. Bu nuqtai nazar tilning mavhum va ramziy tizim sifatidagi an'anaviy nuqtai nazarini shubha ostiga qo'yadi, jismoniy tajribalarda lingvistik ma'noning asosli tabiatini ta'kidlaydi. Masalan, his-tuyg'ular haqida gapirish usuli ko'pincha

jismoniy his-tuyg'ular bilan bog'liq metaforik iboralarni o'z ichiga oladi, masalan, "ko'tarilgan" yoki "yuk" tuyg'usi. Ushbu metaforalar bizning tana tajribamiz va hissiy holatlarimiz o'rtasidagi chuqur bog'liqlikni ochib beradi, til va idrokning gavdalangan tabiatini ta'kidlaydi.

Kognitiv tilshunoslikning zamonaviy landshaftida fanlararo istiqbollar va innovatsion metodologiyalarni qamrab olgan soha rivojlanishda davom etmoqda. Til va bilish o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganib, kognitiv tilshunoslar ongimizni til orqali shakllantirish va shakllantirishning chuqur usullariga oydinlik kiritadilar. Texnologiya rivojlanib, inson miyasi haqidagi tushunchamiz chuqurlashgani sayin, kognitiv tilshunoslik, shubhasiz, zamonaviy dunyoda lingvistik mavjudot bo'lish nimani anglatishi haqida qimmatli tushunchalarni taqdim etib, insoniy muloqot va bilish sirlarini ochishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Kognitiv tilshunoslik, shuningdek, til va madaniyat o'rtasidagi munosabatni o'rganadi, madaniy tajribalar va ijtimoiy kontekstlarning bizning kognitiv jarayonlarimiz va lingvistik iboralarimizga qanday ta'sir qilishiga oydinlik kiritadi. Kognitiv tilshunoslik madaniyatning rolini tan olsa-da, lingvistik nisbiylikning deterministik nuqtai nazaridan tashqariga chiqadi va til bizning kognitiv naqshlarimizni aks ettiradi va shakllantiradi, madaniyat va bilish o'rtasidagi dinamik o'zaro ta'sirga imkon beradi.

Kognitiv tilshunoslikdan olingan tushunchalar ta'lim va til o'rgatishdan tortib sun'iy intellekt va inson-kompyuter o'zaro ta'sirigacha bo'lgan keng qamrovli ta'sirga ega. Tilning kognitiv asoslarini tushunish tilni o'qitishning yanada samarali metodologiyasini ta'minlaydi, madaniyatlararo muloqotni osonlashtiradi va tabiiy tilni tushunish va yaratishga qodir bo'lgan aqlli tizimlarni loyihalash haqida ma'lumot beradi.

Kognitiv tilshunoslik rivojlanishda davom etar ekan, tadqiqotchilar til, bilish va madaniyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni chuqurroq o'rganadilar. Kognitiv tilshunoslik aql tilining sirlarini ochib, bilimlarning boy gobelenini taqdim etadi, til bizning fikrlarimiz va idroklarimizni qanday shakllantirishi haqida nozik tushuncha beradi, pirovardida inson ongi va so'zlar dunyosi o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni yoritadi.

Kognitiv tilshunoslik, tilshunoslik, psixologiya va kognitiv fan tushunchalarini birlashtirgan ko'p tarmoqli soha yangi izlanish va kashfiyot davriga kirdi. Hozirgi kunda kognitiv tilshunoslik dinamik domen bo'lib, til va inson ongi o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganadi. Zamonaviy kognitiv tilshunoslikning markazida uning dinamik nazariy asoslari mavjud bo'lib, u tilni inson tajribasi va bilimi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan doimiy rivojlanayotgan tizim sifatida

ko'rib chiqadi. Statik tarkibiy yondashuvlardan farqli o'laroq, kognitiv tilshunoslik tilni kognitiv jarayonlar natijasida shakllangan va shakllangan tirik mavjudot sifatida ko'radi. Ushbu dinamik istiqbol tadqiqotchilarga tilning ravonligini o'rganishga imkon beradi, bu esa lingvistik tuzilmalarning turli xil kontekstlarga va kommunikativ ehtiyojlarga qanday moslashishini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Mujassamlangan bilish kognitiv tilshunoslikning asosi bo'lib qolmoqda. Timsol nazariyasi insonning bilishi organizmning atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirida chuqur ildiz otganligini ta'kidlaydi. Til sohasida bu bizning kontseptual tushunchamiz hissiy va vosita tajribalariga asoslanganligini anglatadi. Kognitiv tilshunoslar tana tajribalari tilga qanday ta'sir qilishini o'rganib, kontseptual metafora, tasvir sxemalari va imo-ishoralarning muloqotdagi o'rni kabi mavzular bo'yicha innovatsion tadqiqotlarga olib keladi.

Kognitiv tilshunoslik orqali ma'no qurilishini o'rganadi kognitiv semantika, so'zlar va iboralar qanday ma'noga ega bo'lishini o'rganadigan subfild. Ko'pincha sobit ta'riflarga tayanadigan an'anaviy semantikadan farqli o'laroq, kognitiv semantika ma'noning dinamik tabiatini o'rganadi. Kognitiv tilshunoslar turli kontekstlarda ma'nolarning qanday tuzilishi, kengaytirilishi va nuanslanishini tushunish uchun kontseptual toifalar, prototiplar va aqliy ramkalarni tahlil qiladilar. Ushbu yondashuv leksikografiya va tabiiy tilni qayta ishlash kabi sohalarga katta ta'sir ko'rsatadi.

Kognitiv tilshunoslikning zamonaviy landshaftida til va madaniyat o'rtasidagi kesishishga katta e'tibor qaratilgan. Tadqiqotchilar madaniy omillar til tuzilishi, ishlatilishi va talqiniga qanday ta'sir qilishini o'rganadilar. Ushbu madaniy bilish istiqboli lingvistik nisbiylikni o'rganadi, turli tillar ma'ruzachilarning dunyoni idrok etish va his qilish usullarini qanday shakllantirishini o'rganadi. Kognitiv tilshunoslar lingvistik va madaniy xilma-xillikni o'rganish orqali inson bilimi va muloqotining boy gobelenlari haqida qimmatli tushunchalarga ega bo'ladilar.

Neyroimaging texnikasidagi yutuqlar kognitiv tilshunoslar uchun til va bilishning asabiy asoslarini o'rganish uchun yangi yo'llarni ochdi. Kognitiv tilshunoslikdagi neyrokognitiv tadqiqotlar tilni qayta ishlash, metafora tushunish va ikki tilli til bilan shug'ullanadigan miya mintaqalari va tarmoqlarini o'rganadi. Kognitiv nazariya va asab mexanizmlari o'rtasidagi farqni bartaraf etish orqali kognitiv tilshunoslar inson tilining biologik asoslarini tushunishimizga katta hissa qo'shadilar.

Xulosa. Hozirgi kunda kognitiv tilshunoslik tilni tadqiq qilishda birinchi o'rinda turadi va til va bilish o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlik to'g'risida yaxlit

va nuansli istiqbolni taklif etadi. Uning dinamik nazariy asoslari fanlararo hamkorlik va texnologik yutuqlar bilan birgalikda bizning tushunchamiz ufqlarini kengaytirishda davom etmoqda. Kognitiv tilshunoslik rivojlanib borar ekan, u inson tilining tub-tubini yoritadi, dunyoni qanday fikrlashimiz, muloqot qilishimiz va idrok etishimiz sirlarini ochib beradi va oxir-oqibat inson tajribasi haqidagi bilimlarimizni boyitadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Skrebtsova, T. G. Kognitiv tilshunoslik: ma'ruzalar kursi. - Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburg davlat universitetining filologiya fakulteti, 2011. - 256 p.
2. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. "Sangzor" nashriyoti, 2006 - 92 b.
3. Xaustova V. E., Zinchenko V. A. Kognitiv fanning ilmiy yo'nalish sifatida rivojlanishi va undan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilishda foydalanish // <https://www.researchgate.net/publication/338607312>, 2009 yil.
4. T.G.Skrebtsova. Amerika kognitiv tilshunoslik maktabi. - Sankt-Peterburg, 2000.-204 b.
5. Piter Robinson va Nik C. Ellis, Kognitiv tilshunoslik va ikkinchi tilni o'zlashtirish bo'yicha qo'llanma: Qo'llanma. - Teylor va Frensis elektron kutubxonasi, 2008. - 566 p.
6. N.Z.Shayxislamov. Kognitiv tilshunoslik to'g'risida tushuncha va uning universal tabiati//Scientific progress, 2021.